

Głuszkowski M., 2009, *Dyglosja w społeczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego* – „Socjolingwistyka” XXII-XXIII, ISSN 0208-6808, s. 115-131

Michał Głuszkowski, Toruń

Dyglosja w społeczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego

Dyglosja jest zjawiskiem o charakterze socjolingwistycznym, przejawiającym się w dwóch płaszczyznach: społecznej – na poziomie dwujęzycznej grupy i indywidualnej – w zachowaniach językowych dwujęzycznej jednostki. Wprowadzając termin dyglosja (*diglossia*) do badań nad bilingwizmem, Charles A. Ferguson bazował na francuskim słowie *diglossie*, używanym wcześniej do opisu sytuacji językowej w Bagdadzie i relacji między wariantami języka arabskiego: muzułmańskim i chrześcijańskim, stosowanymi na przemian w zależności od sytuacji komunikacyjnej i przynależności grupowej rozmówców. W pozostałych językach taka sytuacja została by określona przy pomocy ogólnego pojęcia bilingwizmu (Ferguson 1959: 325-326). Zastosowanie nowego pojęcia prowadzi do wyróżnienia dyglosji, jako specyficznej formy dwujęzyczności, w której obydwu językom danej grupy przypisane są symbole, związane ze sferą ich użycia: H (*high*) – funkcje „wysokie”, oficjalne i L (*low*) – funkcje „niskie”, potoczne (Ibidem: 327). Na podstawie opisu sytuacji językowej czterech różnych społeczności, z których każda posługiwała się dwoma kodami językowymi, tj. arabskim klasycznym (H) i egipskim (L), standardowym niemieckim (H) i szwajcarskim dialektem (L), francuskim (H) i haitańskim kreolskim (L) oraz greckim *katherévusa* (H) i *dhimotiki* (L), Ferguson wskazywał na różnice między H i L ze względu na ich sfery użycia, prestiż, dziedzictwo literackie, sposób przyswojenia, stopień standaryzacji, stabilność, a także na ich odmienność strukturalną (Ibidem: 328-336). Analiza wspomnianych różnic pozwoliła na zdefiniowanie zjawiska dyglosji, jako względnie stabilnej sytuacji językowej, w której oprócz pierwotnych dialektów (L), występuje wariant rozwinięty i skodyfikowany (H), będący nośnikiem bogatego dziedzictwa literackiego i kulturowego. W tego typu układzie wariant (H) stosowany jest w edukacji, a także w sytuacjach oficjalnych, zarówno w piśmie, jak i w mowie, ale dana społeczność nie posługuje się nim w codziennej komunikacji (Ibidem: 336).

Joshua A. Fishman uzupełnił definicję Fergusona, charakteryzując dyglosję jako trwałą dyferencjację społecznej funkcji dwóch języków, utrzymującą się do co najmniej trzech pokoleń, zwracając uwagę na brak konfliktu w dwujęzycznym układzie (Fishman 1971: 286-287; 1985: 39). Według Fishmana istnieją cztery typy relacji bilingwizm-dyglosja, stanowiące podstawę dla rozważań o wzajemnych zależnościach wielokulturowości i wielojęzyczności: a) dwujęzyczność połączona z dyglosją; b) dwujęzyczność bez dyglosji; c) dyglosja bez dwujęzyczności; d) brak bilingwizmu i dyglosji (Fishman 1971: 288-299; 1985: 42). Bilingwizm z dyglosją ma miejsce,

kiedy użycie każdego z języków w określonej wielojęzycznej społeczności jest uzależnione od kontekstu społecznego, np. mniejszość etniczna posługująca się własnym językiem w ramach wspólnoty, a w kontaktach z obcymi – w języku otoczenia (Smułkowa 2000: 92). O bilingwizmie bez dyglosji można mówić w sytuacji, w której dwa języki używane są przez bilingwalną grupę bez społecznego rozgraniczenia ich funkcji, czego przykładem może być rozmowa dwujęzycznych osób, zmieniających kody w jednym akcie komunikacyjnym, przy założeniu, że wszyscy jego uczestnicy w równym stopniu rozumieją obydwa języki (Ibidem: 95). Nawet pozostając na poziomie wyłącznie teoretycznym i nie odwołując się do przykładów z rzeczywistości językowej, należałoby uznać sytuacje bilingwizmu bez dyglosji i bilingwizmu o pełnym społecznym podziale zastosowania obydwu kodów, za modele, stanowiące typy idealne, które mogą posłużyć jedynie do celów porównawczych. Zachowania językowe jakiegokolwiek bilingwalnej wspólnoty zawsze znajdują się na kontinuum, którego granice wyznaczają: z jednej strony dwujęzyczność o pełnym społecznym zróżnicowaniu sfer użycia, z drugiej zaś – brak jakichkolwiek społecznych ograniczeń w tym zakresie.

Sytuacja dyglosji bez bilingwizmu może zaistnieć, kiedy jakaś społeczność posługuje się dwoma językami, ale tylko jednym z nich w sposób świadomy. Elżbieta Smułkowa za przykład tego typu zależności bilingwizmu i dyglosji, podaje stosowanie jednego z języków wyłącznie do celów sakralnych, przy czym członkowie danej społeczności potrafią jedynie powtarzać modlitwy i pieśni, których słów nie rozumieją (Ibidem: 95-96). Natomiast jednoczesny brak dyglosji i bilingwizmu dotyczy wspólnot całkowicie homogenicznych pod względem językowym (Fishman 1985: 45-46).

Charakterystyka dyglosji występującej w społeczności żyjących w Polsce staroobrzędowców wymaga uwzględnienia kontekstu historycznego i zmieniającej się przez wieki geopolitycznej oraz społeczno-ekonomicznej sytuacji tej grupy. Początki ruchu staroobrzędowego miały miejsce w połowie XVII wieku, a jego bezpośrednią przyczyną była przeprowadzona przez Patriarchę Nikona reforma rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w roku 1652. Nie wszyscy wierni zaakceptowali wprowadzane zmiany, narażając się tym samym na prześladowania ze strony władz cerkiewnych oraz państwowych, ponieważ car Aleksiej Michajłowicz w pełni popierał działania Nikona (Bazyłow, Wieczorkiewicz 2005: 117). Przeciwników reform nazywano staroobrzędowcami (*старообрядцы*) – ze względu na kultywowanie starych obrzędów, starowiercami (*староверы*) – z powodu przywiązania do starej wiary, a także, w związku z dokonującym się rozłamem w Cerkwi – schizmatykami (*раскольники*).

Przybierające najostrzejsze formy prześladowania, z karą śmierci włącznie, zmusiły staroobrzędowców do ucieczki w głąb Rosji oraz na terytoria państw ościennych. Na ziemiach Rzeczypospolitej pierwsi starowiercy osiedlali się już w wieku XVII, ale na terenach znajdujących się w granicach dzisiejszej Polski pojawili się dopiero w ostatnim ćwierćwieczu XVIII wieku (Iwaniec 1977: 78-79). W wyniku rozbiorów Rzeczypospolitej, region suwalsko-augustowski znalazł się w zaborze rosyjskim, w związku z czym staroobrzędowcy mieli ciągły kontakt ze swoimi współwyznawcami, żyjącymi na terenach państw bałtyckich oraz Białorusi. W tym okresie przybysze posługiwali się na co dzień środkowowielkoruskim dialektem z okolic Pskowa, Nowogrodu i Wielkich Łuk. Jednocześnie ich kontakt z językiem polskim był ograniczony, ponieważ żyli oni w izolowanych wspólnotach w lasach i na odludziu, unikając kontaktów z nie-starobrzędowcami (Por. Grek-Pabisowa 1999a: 292). Dlatego nie można mówić o powszechnej dwujęzyczności wśród polskich staroobrzędowców aż do zakończenia I Wojny Światowej (Гжибовский, Глушковский 2008: 204-205). Ówczesna jednojęzyczność nie oznaczała jednak braku dyglosji. Staroobrzędowcy odziedziczyli uzus, kształtujący się przez wieki w prawosławnej Rosji, w którym rolę języka wysokiego pełnił cerkiewnosłowiański, natomiast ruszczyzna była używana do codziennej komunikacji (Zob. Успенский 1983). Powstanie rosyjskiego języka literackiego pozbawiło cerkiewnosłowiański części jego funkcji, jednak przetrwał układ dyglosyjny, wyróżniający liturgię spośród pozostałych sfer życia.

Odrodzenie się państwa polskiego i nowy układ granic po roku 1918 sprawiły, że staroobrzędowcy stali się obywatelami II Rzeczypospolitej, ze wszystkimi prawami i obowiązkami wynikającymi z tego faktu. Młodzi starowiercy chodzili do polskich szkół, a cała społeczność miała styczność z polską administracją, co spowodowało rozwój dwujęzyczności w tej grupie. Jednocześnie polscy staroobrzędowcy zostali oddzieleni granicą państwową od swoich współwyznawców na Litwie i w Związku Radzieckim; ze starowiercami, którzy w XIX wieku osiedlili się na Mazurach, kontakt już wcześniej był ograniczony ze względu na granice zaborów. Zmiany geopolityczne po zakończeniu I Wojny Światowej sprawiły, że sytuację językową staroobrzędowców regionu, żyjących w okolicach Suwałk i Augustowa można scharakteryzować jako wyspę gwarową. Aleksandr Duliczenko, zajmujący się problematyką niewielkich grup etnicznych i ich języków definiuje sytuację wyspowa w następujący sposób:

„Островные ситуации возникают вследствие переселения части того или иного этноса по тем или иным причинам – социально-политическим, военным, экономическим и прочим – в регионы проживания иного этноса (иных этносов) с иным языком (иными языками). Оторванные от исходного этно-языкового корня, такие острова постоянно ощущают языковой дефицит, особенно что касается его использования в области культуры, образования, науки. С одной стороны, их представители должны овладеть языком окружающего этноса (что в действительности и наблюдается), с другой – для них важно сохранить язык своих предков” (Duliczenko 1998: 26).

Przebywanie wśród przedstawicieli innego etnosu wiąże się z kontaktem językowym, a zarazem z dyglosyjnym rozróżnieniem sfer użycia ojczystego języka danej społeczności i języka przejmowanego od otoczenia. Braki, które społeczność wyspowa odczuwa przy próbach wykorzystania swojego pierwotnego języka w takich sferach jak kultura, nauka, edukacja, czy technika, intensyfikują wpływy języka większości w tych dziedzinach. Wpływy te mogą wiązać się z przenikaniem obcej leksyki do gwary wyspowej lub z wypieraniem języka mniejszości przez język większości w kolejnych sferach życia. Zdaniem Irydy Grek-Pabisowej charakter wyspy gwarowej zależy w dużej mierze od bariery językowej między oddzieloną od swoich macierzystych terenów mniejszością a jej otoczeniem (Grek-Pabisowa 1999b: 73). Ponieważ staroobrzędowcy w regionie suwalsko-augustowskim znajdują się w polskim (słowiańskim) otoczeniu, bariera językowa była nikła i nie stanowiła specjalnej przeszkody dla polskich wpływów (Ibidem: 74). Znaczna liczba zapożyczeń i kalk z języka polskiego, przekształcenia składniowe, a także spolszczony system konsonantyczny¹ sprawiają, że dialektu polskich starowierców nie można traktować na równi z gwarami grupy środkowielkoruskiej, używanymi dziś na terenie Rosji. Zauważają to sami starowiercy, podkreślając, że nie mówią po rosyjsku tylko „po swojemu” (*pa swajomu, pa starawiersku*). Ze względu na obecność polskich i rosyjskich elementów strukturalnych, gwara polskich starowierców ma wiele cech języka mieszanego (Por. Bakker 2003: 108-109), można także zauważyć dokonujący się w niej proces hybrydyzacji (Гжибовский 2007). Dlatego analizując dyglosyjne przyporządkowanie poszczególnych sfer tematycznych polszczyźnie lub rosyjskiemu dialektowi, należy wziąć pod uwagę, że wpływ języka polskiego jest obecny także w dziedzinach obsługiwanych przez gwara – ze względu na wspomniane przejawy interferencji.

Dla obecnego kształtu dyglosji w dwujęzyczności polskich starowierców największe znaczenie miały wydarzenia II Wojny Światowej i lata, które po niej nastąpiły. Opisywana społeczność uległa znacznemu zmniejszeniu w stosunku do stanu sprzed roku 1939. W wyniku zawirowań wojennych wiele starowierskich wsi na Suwalszczyźnie opustoszało, a staroobrzędowcy z Mazur wyemigrowali do Niemiec (Pietruszkiewicz 2004: 176-177; Поташенко 2005: 308-309). Większym zmianom nie uległa jedynie liczebność starowierców z Augustowa i okolic, którzy w większości powrócili do swoich miejscowości z przymusowych robót w Prusach Wschodnich (Iwaniec 1977: 104). W okresie powojennym oprócz zmian o charakterze demograficznym, w społeczności staroobrzędowców zaczęła kształtować się

---

¹ Szerzej o przekształceniach gwary staroobrzędowców pod wpływem języka polskiego m. in. w: Grek-Pabisowa 1968; Maryniakowa 1976; Zielińska 1996; Głuszkowski 2006a; Paško 2008; Гжибовский, Глушковский 2008.

zupełnie nowa sytuacja społeczno-kulturowa i ekonomiczna. Masowa edukacja, urbanizacja i industrializacja, sprawiły, że wcześniejsza izolacja staroobrzędowych wspólnot znacznie osłabła. Tradycyjny styl życia, z jego surowymi normami obyczajowymi był coraz bardziej gwałtownie wypierany przez system wartości obecny w mediach oraz powszechnej świadomości większościowego otoczenia. Odejście od gospodarki socjalistycznej sprawiło, że małe kilkuhektarowe gospodarstwa, położone na ziemiach V klasy, stały się nierentowne. Staroobrzędowcy coraz rzadziej spędzali całe swoje dorosłe życie na pracy w rodzinnym gospodarstwie rolnym, co w pierwszej połowie XX wieku było jeszcze zjawiskiem powszechnym. Nawet jeśli po zakończeniu nauki na poziomie zawodowym lub średnim młodzi ludzie nie wyjeżdżali na stałe ze swoich miejscowości, to najczęściej traktowali je jako sypialnie, ponieważ ich miejsce pracy znajdowało się w pobliskim mieście. Traumą związaną z transformacją systemu kulturowego, a następnie politycznego i ekonomicznego przeżyły przede wszystkim grupy, których wcześniejszy model życia najbardziej odbiegał od nowych reguł gospodarki rynkowej, co dotyczy w dużej mierze tradycyjnych społeczności wiejskich z wyraźną dominacją starszego pokolenia (Por. Sztompka 2000: 37). Jednak w nowej rzeczywistości to nie starsze pokolenie wywiera wpływ na młodzież, ale ma miejsce proces odwrotny, polegający na ekspansji systemu wartości młodego pokolenia (Skudrzyk 2007: 83). Rosyjska gwara była podstawowym językiem tradycyjnej staroobrzędowej wspólnoty, tymczasem dokonująca się zmiana społeczna wiązała się coraz większą rolą języka polskiego, także w komunikacji wewnątrzgrupowej. To właśnie w drugiej połowie XX wieku, a w szczególności w jego ostatnim ćwierćwieczu ukształtowała się obecna funkcjonalna dyferencjacja polszczyzny i rosyjskiego dialektu we wspólnocie starowierców.

Na początku XXI wieku społeczność polskich staroobrzędowców liczy około 900-1000 osób, spośród których zdecydowana większość (ponad 90%) zamieszkuje w regionie suwalsko-augustowskim² (Por. Ziółkowska 2006: 10-12; GUS 2007: 95). Największa liczba staroobrzędowców zamieszkuje w Suwałkach – około 300 osób, w Augustowie – około 150 osób oraz w dwóch leżących obok siebie wsiach: Gabowe Grądy i Bór – około 180 osób. Spośród wszystkich miejscowości, w których mieszkają starowiercy, pod względem sytuacji językowej wyróżniają się położone 12 km na południe od Augustowa Gabowe Grądy i Bór. Wyłączając dwie rodziny katolickie oraz kilka małżeństw mieszanych, wszyscy mieszkańcy obydwu wsi są

---

² W latach 1999-2009 odbyło się 11 ekspedycji naukowych, zorganizowanych przez pracowników, doktorantów i studentów Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zespołowi pod kierownictwem prof. Stefana Grzybowskiemu udało się objąć badaniami 134 informatorów zamieszkałych w szesnastu miejscowościach Suwalszczyzny i Augustowszczyzny. Głównym celem prowadzonych badań jest opis funkcjonowania rosyjskiej gwary oraz polszczyzny starowierców w warunkach polsko-rosyjskiej dwujęzyczności, a także charakterystyka socjolingwistycznej sytuacji wspólnoty.

staroobrzędowcami. W ich przypadku można mówić o funkcjonowaniu komunikatywnej wspólnoty, której wszyscy członkowie są dwujęzyczni. W związku z tym ich sytuacja językowa oraz charakter dyglosji różnią się od mieszkańców Suwałk i Augustowa, a także od staroobrzędowców mieszkających na wsiach, w których większość stanowi ludność wyłącznie polskojęzyczna.

W ujęciu makrosocjolingwistycznym, kiedy potraktujemy społeczność polskich staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego jako względnie spójną grupę, należy stwierdzić, że bilingwizm opisywanej grupy jest powiązany z dyglosją. Bardziej szczegółowa analiza, zwłaszcza na poziomie mezo- i mikrosocjolingwistycznym, ukazuje zróżnicowanie sfer użycia języka polskiego i rosyjskiej gwary pomiędzy pokoleniami, a także wewnątrz nich. Wielojęzyczność badanej społeczności nie sprowadza się do prostej relacji dwóch kodów L – H, ponieważ oprócz polszczyzny i środkoworosyjskiego dialektu, staroobrzędowcy w sferze religijnej posługują się także językiem cerkiewnosłowiańskim. Możemy więc w tym przypadku mówić o poliglosji, a przyporządkowanie funkcji wysokich (H) i niskich (L) nie jest sprawą oczywistą i wymaga szczegółowego rozpatrzenia wzajemnych relacji wszystkich trzech języków w kontekście podstawowych wymiarów dyglosji jako takiej.

Spośród wymienionych przez Ferguson'a czynników, wpływających na kształt dyglosji, w sytuacji językowej polskich staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego największe znaczenie ma prestiż znajdujących się w kontakcie języków oraz zasoby strukturalne obydwu kodów (Por. Ferguson 1959: 328-336). Prestiż języka jest w niniejszym tekście rozumiany jako jego względna ocena ze strony jego użytkowników, dokonywana na podstawie funkcjonującego w ich społeczności systemu wartości (Wejland 1983: 18). Pojęcie prestiżu nie jest jednak jednorodne: możemy wyróżnić prestiż zewnętrzny i wewnętrzny, a także jawny i ukryty. Wysoki prestiż zewnętrzny danego języka oznacza, że grupa chętnie posługuje się nim w obcym otoczeniu, natomiast pozytywna ocena języka przy jednoczesnym braku jej manifestacji poza wspólnotą jest związana z prestiżem wewnętrznym (Por. Ibidem: 44). Jeśli prestiż języka ma charakter jawny, jest on wysoko oceniany nie tylko przez jego rodzimych użytkowników, podczas gdy prestiż ukryty ma znaczenie tylko dla przedstawicieli danej grupy. Używane przez dwujęzyczną społeczność języki nie muszą cieszyć się jednakowym prestiżem u wszystkich jej członków. Taka sytuacja ma miejsce wśród polskich staroobrzędowców, gdzie funkcję języka „niskiego” pełni rosyjski dialekt, a „wysokiego” – polszczyzna, ale postawy wobec obydwu kodów, a także społeczne uwarunkowania ich użycia są zróżnicowane pokoleniowo, a także indywidualnie (idiolektalnie). Prestiż rosyjskiego dialektu ma charakter wewnętrzny i ukryty, ponieważ nie jest wysoko oceniany przez polskojęzyczne otoczenie, a sami staroobrzędowcy

rzadko manifestują swoją postawę wobec języka na zewnątrz. O ile w starszym pokoleniu ukryty prestiż gwary niejednokrotnie równoważy jawny prestiż polszczyzny, o tyle osoby młode oraz większość przedstawicieli średniego pokolenia wyraźnie cenią wyżej polski, jako język awansu społecznego, mediów, administracji, a przede wszystkim – dominującej większości.

Nawet jeżeli dyglosja dotyczy dwóch blisko spokrewnionych ze sobą języków, mogą one znacząco różnić się pod względem strukturalnym. Zasoby leksykalne języków znajdujących się w sytuacji dyglosji są porównywalne tylko do pewnego poziomu, ponieważ szereg tematów nie jest nigdy omawianych w L, wobec czego w pewnych sferach możliwe jest wyłącznie posługiwanie się H (Por. Ferguson 1959: 333-334). W takim ujęciu język „wysoki” jest kodem uniwersalnym, umożliwiającym konstruowanie tekstów o różnym poziomie złożoności i mogącym znaleźć zastosowanie w różnych sferach życia, a użycie języka „niskiego” jest ograniczone do uproszczonej komunikacji wewnątrzgrupowej. Takie relacje dwóch systemów językowych wpisują się w koncepcję kodów komunikacyjnych Basila Bernsteina (Zob. Bernstein 1980). Język H może funkcjonować zarówno na poziomie kodu rozwiniętego, jak i ograniczonego, podczas gdy w języku L z jego zredukowanymi zasobami leksykalnymi, uproszczoną składnią i gramatyką, dostępny jest tylko kod ograniczony (Por. Ferguson 1959: 333-334; Bernstein, Henderson 1972: 143-148; Bernstein 1980: 96-108). Tego typu relacje między polszczyzną (H) a rosyjskim dialektem (L) występują w bilingwizmie z dyglosją polskich staroobrzędowców. Na przykład, wybór gwary w rozmowie z sąsiadem nie oznacza, że rozmówcy nie byłoby w stanie porozumieć się w tej sytuacji po polsku, ale jest podyktowany przyzwyczajeniem. Podczas wizyty w urzędzie gminy staroobrzędowcy wybierają język polski nie tylko dlatego, że utrudniałoby to zrozumienie ich komunikatu przez jednojęzycznego urzędnika, ale przede wszystkim ze względu na niedostateczne w danej dziedzinie zasoby leksykalne gwary.

Przedstawiciele dwujęzycznej społeczności dokonują świadomej lub nieświadomej kalkulacji zysków i strat, jakie pociągnie za sobą zastosowanie danego kodu w konkretnej sytuacji. Analiza zachowań językowych związanych z dyglosją polskich starowierców wymaga określenia najważniejszych czynników zewnętrznych, decydujących o wyborze języka w poszczególnych dziedzinach. Anna Zielińska, badająca wielojęzyczność tej społeczności w połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku, zastosowała metodę *network*, bazującą na stworzeniu siatki określającej funkcjonowanie używanych przez staroobrzędowców języków w podstawowych sferach (Zielińska 1996: 127-128). Analiza sfer użycia języków jest często stosowana w badaniach dwujęzyczności i dyglosji, przy czym w zależności od opisywanej sytuacji, wyróżniane są różne dziedziny funkcjonowania języków, ale u prawie wszystkich

badaczy występują: dom lub rodzina, szkoła, kościół lub religia, ulica, administracja i praca (M.in. Fishman 1972: 440-453; Magnusson 1987: 141-149; Gardner-Chloros 1991: 36-45; 69-86; Rudnicki 2000: 32-38). Spośród klasycznych teorii należałoby wymienić klasyfikację Georga Schmidta-Rohra z 1932 r., wyróżniającego dziewięć sfer użycia języka: rodzina, miejsce zabaw dziecięcych, szkoła, kościół, literatura, prasa, wojskowość, sądownictwo, rząd (Zob. Weinreich 1963: 87). Zdaniem Joshui Fishmana operacjonalizacja pojęcia dziedzin użycia języka (*domains*), poprzez uwzględnienie w badaniach zachowań językowych kontekstu socjokulturowego, pozwala między innymi na określenie dominującego języka w danej społeczności (Fishman 1972: 441). Lawrence Greenfield w swoich badaniach dwujęzyczności w Portoryko uwzględnia nie tylko konkretne dziedziny społecznej aktywności – rodzinę, grupy towarzyskie, religię, edukację i pracę, ale również wprowadza kategorię osoby rozmówcy, miejsca oraz tematu rozmowy, co znacznie poszerza zakres analizy i zwiększa liczbę możliwych kombinacji (Greenfield 1972). Najbardziej szczegółową analizę wyboru języka w zależności od okoliczności zewnętrznych przedstawił Robert Cooper, tworząc schemat wzajemnie powiązanych czynników socjolingwistycznych, prowadzących do konkretnych wypowiedzi (Zob. Fishman 1972: 452-453). Schemat Coopera składa się z siedmiu podstawowych elementów, do których należą: a) system społecznych wartości (*value cluster*), kulturowo determinujący określone typy zachowań, b) dziedzina (*domain*), związana z określonym typem zachowań, c) sytuacja społeczna (*social situation*), definiowana poprzez określony czas, otoczenie i układ ról społecznych, d) układ ról (*role relationship*) – zestaw kulturowo zdefiniowanych wzajemnych praw i ograniczeń uczestników interakcji, e) wiążący układ ról z systemem społecznych wartości typ sieci interakcji (*network type*) – zamknięty lub otwarty w zależności od ilości „zestawów” norm i wartości determinujących role uczestników interakcji, f) osobisty lub transakcyjny typ interakcji (*interaction type*), określane przez stopień, w jakim uczestnicy interakcji obligują się wzajemnie do przestrzegania swoich ról. Wymienione elementy kształtują g) konkretną wypowiedź (*speech events and acts*), stanowiącą ostatni element schematu (Ibidem: 452).

Zastosowanie powyższych założeń metodologicznych, przy uwzględnieniu specyfiki społeczności polskich staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego, pozwala na skonstruowanie sieci zastosowania języka polskiego i rosyjskiej gwary w różnych sferach. Matryca uwzględnia również język cerkiewnosłowiański, którego rola jest stosunkowo łatwa do przeanalizowania, ponieważ występuje on praktycznie tylko w sferze religii w funkcji języka liturgicznego.

Tabela 1. Sfery funkcjonowania języków w społeczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego

sfera	otoczenie	rozmówca	młodsze pokolenie	średnie pokolenie	starsze pokolenie
rodzina (dom) – we wspólnocie	homogeniczne	ze wspólnoty	G/P	<u>G</u> /P	G
	hetero-geniczne ³	ze wspólnoty	G/P	<u>G</u> /P	G
		spoza wspólnoty ⁴	P	G/ <u>P</u>	<u>G</u> /P
rodzina (dom) – poza wspólnotą	homogeniczne	ze wspólnoty	G/P	<u>G</u> /P	<u>G</u> /P
	heterogeniczne	ze wspólnoty	G/ <u>P</u>	G/P	<u>G</u> /P
		spoza wspólnoty	P	P	G/ <u>P</u>
życie towarzyskie i sąsiedzkie – we wspólnocie	homogeniczne	ze wspólnoty	<u>G</u> /P	G	G
	heterogeniczne	ze wspólnoty	G/ <u>P</u>	G/ <u>P</u>	<u>G</u> /P
		spoza wspólnoty	P	P	G/P
życie towarzyskie i sąsiedzkie – poza wspólnotą	heterogeniczne	ze wspólnoty	P	P	G/ <u>P</u>
		spoza wspólnoty	P	P	P
miejsca publiczne (sklep, ulica itd.) – we wspólnocie	homogeniczne	ze wspólnoty	<u>G</u> /P	G	G
	heterogeniczne	ze wspólnoty	G/ <u>P</u>	<u>G</u> /P	<u>G</u> /P
		spoza wspólnoty	P	P	P
miejsca publiczne (sklep, ulica itd.) – poza wspólnotą	heterogeniczne	ze wspólnoty	P	G/P	<u>G</u> /P
		spoza wspólnoty	P	P	P
szkoła – we wspólnocie	heterogeniczne	ze wspólnoty	<u>G</u> /P	G* ⁵	G*
		spoza wspólnoty	P	G/ <u>P</u> *	G/ <u>P</u> *
szkoła – poza wspólnotą	heterogeniczne	ze wspólnoty	P	P*	G/ <u>P</u> *
		spoza wspólnoty	P	P*	P*
życie religijne ⁶	homogeniczne	ze wspólnoty	<u>G</u> /CS*	<u>G</u> /CS*	<u>G</u> /CS*
	heterogeniczne	ze wspólnoty	G/P	<u>G</u> /P	<u>G</u> /P
		spoza wspólnoty	P	P	G/P

³ Dotyczy rodzin mieszanych.

⁴ Rozmówcą spoza wspólnoty w rodzinach mieszanych jest ten z małżonków, który nie jest staroobrzędowcem.

⁵ Asterykiem zostały oznaczone okoliczności wyboru języka wymagające specjalnego wyjaśnienia.

⁶ Sfera życia religijnego oznacza w tym przypadku rozmowy wiernych przed i po nabożeństwie wokół świątyni (molenny) i wewnątrz niej, nie należące do liturgii wypowiedzi nastawnika (przewodnika duchowego wspólnoty) podczas nabożeństwa, np. ogłoszenia, lekcje religii dla dzieci i młodzieży.

liturgia i modlitwa	homogeniczne/ heterogeniczne	-	CS	CS	CS
---------------------	---------------------------------	---	----	----	----

Powyższa analiza została przeprowadzona na podstawie zachowań językowych osób objętych badaniem. Języki używane w konkretnych typach sytuacji komunikacyjnych zostały przedstawione w postaci symboli: G – rosyjska gwara, P – język polski, CS – język cerkiewnoślwiański. Jeśli w danym zakresie używany był więcej niż jeden język, brak podkreślenia i wyłuszczenia oznacza równouprawnienie wymienionych kodów, podkreślenie – przewagę jednego z kodów, natomiast jednoczesne podkreślenie i wyłuszczenie – zdecydowaną dominację wyróżnionego języka. Większość wymienionych sfer została dodatkowo scharakteryzowana poprzez uściślenie, czy analiza dotyczy życia badanej grupy w jednej ze staroobrzędowych miejscowości⁷, gdzie tworzą oni mniejszą lub większą zwartą społeczność, czy też omawiane sytuacje komunikacyjne mają miejsce na zewnątrz, na obcym terytorium. Otoczenie homogeniczne dotyczy sytuacji komunikacyjnych, w których biorą udział wyłącznie staroobrzędowcy. W przypadku heterogenicznego otoczenia istotne jest rozróżnienie, czy rozmówcą jest osoba ze wspólnoty, czy też przedstawiciel większości, najczęściej będący osobą jednojęzyczną. Nawet przy dopuszczeniu kilku możliwych wariantów zastosowania jednego lub dwóch kodów w danej sferze, nie jest możliwe jednoznaczne scharakteryzowanie dyglosji społeczności polskich staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego. Uwzględnienie różnic pokoleniowych czyni opis bardziej precyzyjnym, jednak wewnątrz pokoleń, w celu uzyskania ogólnego obrazu, konieczne było zastosowanie pewnych uproszczeń i uogólnień.

W sferze rodzinnej wśród informatorów zamieszkałych we wspólnocie dominuje gwara. Przedstawiciele starszego pokolenia używają języka polskiego bardzo rzadko, jedynie w sytuacjach, kiedy zwracają się do zięcia lub synowej, nie będących staroobrzędowcami. Najczęściej jednak, nawet w kontaktach z członkami rodziny spoza wspólnoty, posługują się rosyjską gwarą, ponieważ osoba nieznająca gwary, zwłaszcza po pewnym czasie, jest w stanie ją zrozumieć. W średnim pokoleniu użycie polszczyzny jest częstsze; w kontaktach z przedstawicielami własnej grupy przeważa oczywiście gwara, ale do członków rodziny pochodzących spoza wspólnoty staroobrzędowcy w średnim wieku będą zwracać się częściej po polsku. Najmłodszy staroobrzędowcy w rozmowach z krewnymi ze wspólnoty używają obydwu języków, zarówno w rodzinach homogenicznych, jak i heterogenicznych, choć występuje w tym przypadku znaczne zróżnicowanie wewnątrzpokoleniowe. Osoby w wieku ponad 20 lat posługują się częściej gwarą, a młodsze – polszczyzną. W przypadku najmłodszych

⁷ Są to wsie Gabowe Grądy, Bór i, obecnie tylko do pewnego stopnia, Wodziłki.

informatorów duże znaczenie ma wiek rozmówcy, ponieważ w rozmowach z przedstawicielami najstarszego pokolenia starają się oni zawsze mówić „po swojemu” – ze względu na szacunek dla tradycji oraz na język, którym ich dziadkowie konsekwentnie posługują się w kontaktach rodzinnych. Z członkami rodziny spoza wspólnoty młodzi staroobrzędowcy rozmawiają po polsku. W analizie przedstawionej przez Coopera sytuacji dyglosyjnej powyższe zróżnicowanie można by dopasować jedynie do kryterium ról społecznych uczestników interakcji (Por. Fishman 1972: 452). Jednak nawet jeśli weźmiemy pod uwagę ogólny charakter schematu Coopera, brak w nim dość istotnego rozróżnienia, jakim jest środowisko społeczne, w którym przebywają jednostki i grupy dwujęzyczne. Znaczenie tego kryterium ukazują kolejne akapity.

Poza Gabowymi Grądami, Borem i Wodziłkami udział języka polskiego w komunikacji rodzinnej jest większy, niż na terenie staroobrzędowych miejscowości. Młodsze pokolenie informatorów w rodzinach heterogenicznych w kontaktach z członkami rodziny spoza wspólnoty mówi wyłącznie po polsku, a gwary używa sporadycznie, tylko w kontaktach z dziadkami-staroobrzędowcami. Dzieci i młodzież z rodzin homogenicznych używają zarówno gwary, jak i polszczyzny, choć ich wzajemne proporcje zależą od innych czynników, takich jak prestiż obydwu kodów i podejście wychowawcze rodziców. Przedstawiciele średniego pokolenia w rozmowach z członkami rodziny ze wspólnoty używają zarówno rosyjskiej gwary, jak i języka polskiego, choć w rodzinach homogenicznych występuje przewaga gwary. W rodzinach homogenicznych znaczenie ma wiek rozmówcy: o ile do współmałżonka osoby w wieku średnim zwracają się częściej „po swojemu”, o tyle do dzieci – po polsku. Rozmawiając z członkami rodziny spoza wspólnoty, przedstawiciele średniego pokolenia używają języka polskiego. Gwara ma wciąż większy udział w rodzinnej sferze kontaktów najstarszych staroobrzędowców, zamieszkałych poza wspólnotą. Jedynie zwracając się do krewnych nie-staroobrzędowców, posługują się oni częściej polszczyzną.

W przypadku sfery życia rodzinnego, określenie „otoczenie heterogeniczne” odnosiło się do rodzin mieszanych, podczas gdy w pozostałych omawianych sferach heterogeniczność otoczenia oznacza udział w sytuacji komunikacyjnej osób spoza wspólnoty, którymi mogą być znajomi z innych miejscowości, przedstawiciele administracji i urzędów, szkolni koledzy, przypadkowa zbiorowość na przystanku autobusowym itd. W otoczeniu homogenicznym, czyli we własnym gronie staroobrzędowców, w życiu sąsiedzkim i towarzyskim używana jest przede wszystkim rosyjska gwara, a jedynie niektórzy przedstawiciele młodszego pokolenia w kontaktach ze swoimi rówieśnikami posługują się polszczyzną. Jeśli w sytuacji komunikacyjnej uczestniczą osoby z zewnątrz, np. podczas wizyty znajomych z sąsiednich miejscowości, albo w mieszanej dziecięcej grupie zabawowej, przedstawiciele młodszego i średniego pokolenia w

wypowiedziach adresowanych do nie-starobrzędowców używają wyłącznie języka polskiego. Jedynie starsi informatorzy w kontaktach z zaprzyjaźnionymi mieszkańcami sąsiednich wsi, jeśli sytuacja komunikacyjna ma miejsce na ich terytorium, pozwalają sobie na posługiwanie się dialektem⁸, a uczestnik rozmowy spoza wspólnoty mówi w tym czasie po polsku. Kiedy przedstawiciele starszego pokolenia zwracają się do innego członka wspólnoty w obecności kogoś z zewnątrz, robią to najczęściej w gwarze, podczas gdy w średnim i młodszym pokoleniu w takiej sytuacji dominuje polszczyzna.

Życie towarzyskie i sąsiedzkie starobrzędowców poza wspólnotą związane jest zawsze z warunkami heterogenicznymi⁹. Jest to sfera zdominowana przez język polski, który jest jedynym językiem, używanym przez młodsze i średnie pokolenie w obecności osób spoza wspólnoty, zarówno w rozmowach z przedstawicielami własnej grupy, jak i nie-starobrzędowcami. Również najstarsi informatorzy, żyjący poza Gabowymi Grądami, Borem i Wodziłkami, zwracają się do swoich polskich sąsiadów wyłącznie po polsku, gwary używając w obecności osób z zewnątrz sporadycznie, jedynie w zwrotach kierowanych do innych starobrzędowców.

Wybór języka w miejscach publicznych, którymi w starobrzędowych miejscowościach mogą być: lokalny sklep, ulica i przystanek autobusowy, przebiega według podobnych schematów, jak w sferze życia sąsiedzkiego. Różnice między tymi dwiema sferami, polegające m. in. na stopniu intymności sytuacji komunikacyjnej, są widoczne w zachowaniach językowych najstarszych informatorów, którym w kontaktach towarzyskich zdarza się mówić „po swojemu” ze znajomymi spoza wspólnoty, ale do obcej osoby z zewnątrz, spotkanej w miejscowym sklepie, zwracają się wyłącznie po polsku, podobnie, jak czynią to informatorzy młodszego i średniego pokolenia. W tej samej sytuacji, w obecności obcych osób, jeśli adresatem wypowiedzi jest starobrzędowiec, przedstawiciele starszego pokolenia badanej grupy najczęściej posługują się gwarą. Dzieci i młodzież w wypowiedziach kierowanych do starobrzędowców spotykanych we własnej wiosce na ulicy i w sklepie, posługują się dialektem, ale jeśli jest przy tym obecny ktoś z zewnątrz, częściej stosują język polski. Informatorzy w wieku średnim we własnym otoczeniu używają wyłącznie gwary. Obecność osoby z zewnątrz powoduje u nich zmianę kodu na polski rzadziej, niż analogicznej sytuacji w sferze kontaktów towarzyskich. Jest to

---

⁸ Kilka informatek ze starszego pokolenia twierdziło, że w rozmowach z polskojęzycznymi koleżankami często zdarza się im mówić „po swojemu”, co nie zakłóca w żaden sposób komunikacji, ponieważ wielu Polaków z okolicznych wiosek rozumie dialekt starobrzędowców. Z relacji wielu innych informatorów wynika, że jeszcze w II połowie XX w. tego typu konwersacje były częste.

⁹ Pewnym wyjątkiem mogłaby być sytuacja informatorów zamieszkałych w miejscowościach Buda Ruska i Sztabinki. Są to niewielkie wioski, w których nieliczne gospodarstwa są od siebie oddalone, przez co starobrzędowcy mogą tam żyć we względnej izolacji i spotykać się głównie z przedstawicielami własnej grupy. Jednak ze względu na ograniczenie w takim układzie kontaktów z nie-starobrzędowcami, wyjątek ten należałoby potraktować jako mikrowspólnotę, czyli swoistą formę wspólnoty.

spowodowane rolą nie-starobrzędowego uczestnika¹⁰ w sytuacji komunikacyjnej; na stopie towarzyskiej, w warunkach kameralnych, np. w domu lub ogródka, rozmówca z zewnątrz, jako osoba zaprzyjaźniona, jest ważnym uczestnikiem interakcji. Mówienie po polsku także między starobrzędowcami nie wynika w takiej sytuacji ze skrępowania, ale z życzliwości wobec gościa. Obca osoba w sklepie, lub na przystanku autobusowym najczęściej nie bierze bezpośredniego udziału w interakcji, będąc jedynie jej świadkiem. Taka obecność na ogół nie prowadzi do zmiany języka prowadzonych przez starobrzędowców rozmów¹¹, o ile osoba spoza wspólnoty nie stanie się czynnym uczestnikiem sytuacji komunikacyjnej.

Zupełnie inaczej wyglądają relacje języka polskiego i rosyjskiego dialektu w miejscach publicznych poza wspólnotą, gdzie sytuacja komunikacyjna ma zawsze charakter heterogeniczny. Do nie-starobrzędowców przedstawiciele wszystkich pokoleń badanej grupy zwracają się zawsze w języku polskim. Informatorzy młodszego pokolenia rozmawiają wyłącznie po polsku także między sobą, jeśli świadkiem interakcji jest ktoś spoza wspólnoty. Dla starobrzędowców w średnim wieku, a przede wszystkim dla starszych informatorów obecność przedstawicieli większości jest mniej krępująca i często zdarza się, że rozmawiają oni między sobą „po swojemu” podczas oczekiwania na autobus albo podczas zakupów na targowisku. Niektórzy informatorzy czują się do tego stopnia pewnie i naturalnie, kiedy używają rosyjskiego dialektu, że nie zmieniają kodu interakcji nawet, kiedy widzą oznaki braku aprobaty ze strony nie-starobrzędowego otoczenia.

Nie wszyscy przedstawiciele młodszego pokolenia badanej społeczności mogli uczęszczać do szkoły podstawowej we własnej wsi, ponieważ szkoły w Gabowych Grądach i Wodziłkach zostały zamknięte z powodów ekonomicznych. Młodzi informatorzy, którzy mieli możliwość nauki we własnej miejscowości, podczas przerw między lekcjami i na szkolnym boisku, rozmawiali między sobą przede wszystkim „po swojemu”. Wraz ze zwiększaniem się liczby uczniów z innych miejscowości kosztem starobrzędowców, najmłodszy przedstawiciele badanej grupy coraz częściej posługiwali się polskim także w wewnątrzgrupowych kontaktach. Należy pamiętać, że nawet w okresie, kiedy uczniowie ze starobrzędowych miejscowości stanowili większość w swoich szkołach, sfera szkolna była środowiskiem heterogenicznym, ze względu na obecność polskich nauczycieli i innych uczniów. Informatorów średniego i starszego pokolenia¹²

¹⁰ Mogą to być również dwie i większa liczba osób.

¹¹ Lokalne miejsca publiczne są w starobrzędowskich wioskach tradycyjną sferą komunikacji w rosyjskiej gwarze, a zbyt pochopna zmiana języka, w jakim prowadzona jest rozmowa, mogłaby zostać odebrana przez pozostałych członków badanej grupy jako próba ukrycia własnej tożsamości (Por. Głuszkowski 2008: 429).

¹² Ponieważ opis wyboru języka w sferze szkolnej w odniesieniu do osób w średnim wieku oraz starszych został dokonany w odniesieniu nie do współczesności, ale do czasów, kiedy chodzili oni do szkoły, oznaczenia w tabeli zostały wyróżnione asteryskiem.

nie krepowali nie-starobrzędowi świadkowie rozmów, rozmawiali więc między sobą tradycyjnym dialektem. Do nauczycieli i kolegów z innych miejscowości najmłodszy starobrzędowcy zwracali się tylko po polsku. Osoby uczęszczające do szkoły podstawowej przed II Wojną Światową, a często także w okresie późniejszym, w momencie rozpoczęcia nauki mówiły po polsku słabo, lub prawie wcale. Dopóki nie opanowali oni języka większości, używali gwary także w kontaktach z nauczycielami i polskimi kolegami. Dlatego w przypadku starszego i średniego pokolenia rosyjska gwara została uwzględniona jako język stosowany w sferze szkolnej do kontaktów z osobami spoza wspólnoty.

Edukacja na poziomie ponadpodstawowym dla starobrzędowców wiązała się zawsze z koniecznością dojeżdżania na zajęcia do innej miejscowości lub zamieszkaniem w internacie, a osoby urodzone w roku 1994 i latach późniejszych już od początku nauki szkolnej przebywają poza wspólnotą. Informatorzy młodszego i średniego pokolenia zarówno w rozmowach z przedstawicielami większości, jak i między sobą, używają tylko języka polskiego. Starsi starobrzędowcy w kontaktach z polskimi kolegami i nauczycielami również posługiwali się polszczyzną, choć jeśli stanowili oni kilkuosobową grupkę, zwłaszcza na wczesnym etapie nauki, zdarzało im się rozmawiać między sobą „po swojemu”.

Sfera życia religijnego badanej społeczności jest tradycyjnie związana z rosyjską gwarą. Podczas rozmów na tematy związane z religią, katechez dla dzieci i młodzieży, spotkań wokół molenny przed nabożeństwem starobrzędowcy, niezależnie od pokolenia, posługują się swoim dialektem¹³. Przede wszystkim w starszym pokoleniu, ale również u pojedynczych przedstawicieli pozostałych generacji, jednym z kodów funkcjonujących w sferze religii jest język cerkiewnosłowiański. Został on wyróżniony asteryskiem, ponieważ formy jego zastosowania są specyficzne; informatorzy nie formułują wypowiedzi w języku cerkiewnosłowiańskim, ale opowiadając o sprawach związanych z religią, a zwłaszcza dogmatyką, często cytują pojedyncze wyrażenia lub krótkie fragmenty ksiąg cerkiewnych. Liczni starsi informatorzy na co dzień czytają Pismo Święte i inne księgi w języku cerkiewnosłowiańskim. W sferze życia religijnego badanej społeczności przy okazji ważniejszych świąt, a zwłaszcza uroczystości rodzinnych, jak np. ślub, pogrzeb lub chrzciny, czasami obecne są także osoby spoza wspólnoty – nie-starobrzędowi członkowie rodzin oraz bliscy znajomi nowożeńców lub zmarłego. Przedstawiciele młodszego i średniego pokolenia do gości z zewnątrz zwracają się zawsze po polsku, natomiast starsi starobrzędowcy, zwłaszcza

---

¹³ Stwierdzenie dotyczy tylko osób dwujęzycznych. W życiu religijnym wspólnoty uczestniczą również osoby mieszkające w polskojęzycznym otoczeniu i rzadko praktykujące, które nie opanowały czynnie rosyjskiej gwary.

kierując wypowiedzi do członków rodziny spoza wspólnoty, mówią również „po swojemu”¹⁴. Przy obecności osób z zewnątrz informatorzy młodszego pokolenia w kontaktach z członkami wspólnoty używają zarówno miejscowej gwary, jak i polszczyzny; do zmiany kodu na polski w heterogenicznym otoczeniu bardziej skłonne są najmłodsze osoby, mniej swobodnie władające rosyjskim dialektem. W pokoleniach średnim i starszym przeważa w tej sytuacji użycie gwary.

Językiem liturgicznym dla wszystkich pokoleń staroobrzędowców jest cerkiewnosłowiański, choć jego znajomość w badanej grupie jest zróżnicowana. Regularnie praktykujący znają większość modlitw i pieśni, natomiast osoby, które uczęszczają na nabożeństwa w molennie sporadycznie potrafią powtórzyć jedynie najprostsze formuły. Większość kobiet w starszym i średnim pokoleniu umie czytać w języku cerkiewnosłowiańskim, a część śpiewających podczas nabożeństw na klirosie¹⁵ potrafi także pisać cerkiewną cyrylicą. Umiejętność czytania w języku cerkiewnosłowiańskim wśród mężczyzn jest mniej rozpowszechniona, ale nie ogranicza się wyłącznie do kobiet.

W kontekście typologii Joshui Fishmana tylko w przypadku najstarszego i części średniego pokolenia staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego możemy mówić o stanie zbliżonym do bilingwizmu bez dyglosji (Fishman 1971: 288-299). Jedynie najsprawniej posługujący się rosyjskim dialektem są w stanie używać go do rozmów na różne tematy i w różnych sferach. Zdolność do swobodnego posługiwania się obydwojema kodami nie prowadzi jednak do niekontrolowanego naprzemiennego wykorzystania polszczyzny i rosyjskiej gwary w różnych sytuacjach komunikacyjnych. Nawet jeśli w danym pokoleniu konkretna sfera obsługiwana jest przez więcej, niż jeden kod, okoliczności użycia każdego z nich są ściśle określone, a linie podziału tworzone są przez okoliczności zewnętrzne: otoczenie i osobę rozmówcy. W niektórych sytuacjach, takich jak rozmowa z członkiem wspólnoty na obcym terenie, np. na miejskim targowisku, część przedstawicieli starszego pokolenia posługuje się rosyjską gwarą, podczas gdy inni wybierają język polski. Różnice te nie są przypadkowe i zależą od specyfiki danego idiolektu.

W młodszym i średnim pokoleniu istnieją dwie przyczyny powiązania bilingwizmu z dyglosją. Pierwszą przyczynę stanowi trwające od prawie stulecia funkcjonalne zróżnicowanie użycia języka polskiego i rosyjskiej gwary, obecne również w starszym pokoleniu badanej społeczności, drugą – ograniczenia wynikające z coraz słabszej znajomości tradycyjnego dialektu w kolejnych pokoleniach. W związku z obniżającą się kompetencją w zakresie rosyjskiej gwary,

¹⁴ Największe znaczenie ma w tym przypadku osoba adresata – w rozmowie z nie-starobrzędowskim członkiem rodziny częściej używanym kodem będzie rosyjski dialekt, natomiast z polskimi uczestnikami ślubu lub pogrzebu – polszczyzna.

¹⁵ Miejsce w pobliżu ołtarza.

jest ona wypierana z kolejnych sfer życia przez język większości – polszczyznę. Wciąż jednak mamy do czynienia z bilingwizmem z dyglosją (Por. Fishman 1985: 42-44; Smułkowa 2000: 92-94).

W społeczności staroobrzędowców od wieków utrzymywał się układ dyglosyjny między językiem rosyjskim, lub jego wariantem gwarowym a językiem cerkiewnosłowiańskim (Uspienski 1983). W typologii Fishmana relacje między językiem cerkiewnosłowiańskim z jednej strony, a rosyjskim dialektem i językiem polskim z drugiej, należałoby określić jako dyglosję bez bilingwizmu (Por. Fishman 1971: 293-295). Staroobrzędowcy regionu suwalsko-augustowskiego posługują się cerkiewnosłowiańskim jako językiem liturgicznym, jednak nie jest to czynna znajomość języka, a jedynie odczytywanie i powtarzanie zamkniętego zbioru tekstów. Ponadto nie wszyscy przedstawiciele opisywanej społeczności rozumieją znaczenie poszczególnych słów i wypowiedzi, wobec czego nie można takiego układu nazwać dwujęzycznością (Por. Smułkowa 2000: 95-96). W tej sytuacji występuje jednak dyglosja, ponieważ w konkretnej sferze stosowany jest odrębny kod językowy, zajmujący wobec gwary pozycję języka „wysokiego”.

Podział sfer użycia języka polskiego i rosyjskiej gwary w społeczności polskich staroobrzędowców znajduje swoje odzwierciedlenie w ogólnym obrazie interferencji, zachodzącej w obszarze znajdujących się w kontakcie systemów. Próby tematycznego pogrupowania zapożyczeń w językach, prowadzą do wykazania analogii z funkcjonalną dyferencjacją użycia polszczyzny i tradycyjnego dialektu. Zapożyczenia z języka polskiego w gwarze pojawiają się we wszystkich sferach tematycznych (Por. Grek-Pabisowa 1999c; Пацько 2002; Paško 2008: 119-222). Najbardziej odporna jest sfera religijna, w której nawet w polszczyźnie staroobrzędowców występują rosyjskie i cerkiewnosłowiańskie elementy (Paško 2008: 297-300), choć w ostatnim czasie zauważalna jest zwiększająca się liczba zapożyczeń polskiej leksyki religijnej. Aktualne tendencje, związane z ekspansją polszczyzny kosztem gwary w kolejnych sferach życia, mogą doprowadzić do całkowitego zaniku tradycyjnego dialektu staroobrzędowców. Trudno przewidzieć, kiedy ten moment nastąpi, choć wobec starzenia się wspólnoty starowierców, migracji młodzieży do miast i rozmywania się tożsamości grupowej, jego nadejście wydaje się być nieuchronne (Zob. Głuszkowski 2006b). Próby działań rewitalizujących kulturę i życie staroobrzędowej społeczności ze strony jej bardziej aktywnych przedstawicieli, a także stosunkowo silne przywiązanie do gwary, jako języka komunikacji rodzinnej i sąsiedzkiej w starszym oraz znacznej części średniego pokolenia, pozwalają przypuszczać, że aktualna forma dyglosji z bilingwizmem powinna utrzymać się co najmniej przez najbliższe kilkanaście lat.

Diglossia in the community of Old Believers in Suwałki-Augustów region.

Summary

Functional differentiation of the languages used by Polish Old Believers has been developing through the ages after their migration. The community speaks Russian Pskov-Novgorod dialect and Polish language. They use also Church-Slavonic as liturgical language. Each of codes has its domains of use, but the distribution is not clear. Except of the domain, we have to consider another factors determining the diglossia, such as senders generation, the surroundings as well as the fact, if the receiver belongs to the Old Believer community. Young age of the sender, heterogeneous surroundings and the non-Old Believer receiver, are the main cause of use of Polish language, while the opposite factors may make the sender to choose Russian dialect in the same situations. The diglossia of Polish Old Believers in Suwałki-Augustów region has been presented in a matrix, basing on the mentioned factors. Some predictions of the future shape of bilingualism in the given community have been also made.

Диглоссия в общине старообрядцев сувальско-августовского региона.

Резюме

Функциональная дифференциация языков, используемых польскими старообрядцами, развивалась за время после их миграции. Члены общины говорят на псковско-новгородском диалекте и на польском языке. Они используют также церковнославянский в качестве литургического языка. Каждому из кодов свойственны определенные сферы использования, но их дистрибуция сложна. Кроме сферы жизни, надо учесть и другие факторы, образующие диглоссию, такие как поколение говорящего, окружение, а также происхождение собеседника. Молодой возраст говорящего, гетерогенное окружение и нестарообрядческое происхождение собеседника являются главными причинами употребления польского языка, в то время как противоположные факторы могут привести к использованию русского диалекта в тех же ситуациях. Диглоссия старообрядцев сувальско-августовского региона представлена в матрицы, учитывающей вышеупомянутые факторы. В заключении появились некоторые предсказания относительно состояния билингвизма данной общины в будущем.

Literatura

- Bakker P., 2003, *Mixed languages as autonomous systems*, [w:] *The mixed language debate*, red. Y. Matras, P. Bakker, Berlin, 107-150.
- Bazyłow L., Wieczorkiewicz P., 2005, *Historia Rosji*. Wrocław.
- Bernstein B., Henderson D., 1972, *Social Class Differences in the Relevance of Language to Socialization*, [w:] *Advances in the Sociology of Language*, t.2, red. J. Fishman, The Hague, 126-149.
- Bernstein B., 1980 (1972), *Socjolingwistyka a społeczne problemy kształcenia*, [w:] *Język i społeczeństwo*, red. M. Głowiński, Warszawa, 83-119.
- Ferguson Ch., 1959, *Diglossia*, "Word", No. 15/1959, 325-340.
- Fishman J., 1971, *The Sociology of Language*, [w:] *Advances in the Sociology of Language*, t.1, red. J. Fishman, The Hague, 217-404.
- Fishman J., 1972, *Domains and the Relationship between Micro- and Macrosociolinguistics*, [w:] *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*, red. J. J. Gumperz, D. Hymes, New York, 435-453.
- Fishman J., 1985, *Bilingualism and Biculturalism as Individual and as Societal Phenomena*, [w:] *The Rise and the Fall of Ethnic Revival*, J. Fishman et al., Berlin-New York, 39-56.
- Gardner-Chloros P., 1991, *Language Selection and Switching in Strasbourg*, Oxford.
- Głuszkowski M., 2006a, *Язык молодого поколения старообрядцев деревень Габове Гронды и Бур*, [w:] „Slavia Orientalis”, 2/2006, 239-59.
- Głuszkowski M., 2006b, *Socio- and Psycholinguistic Aspects of Evolution of Minority Languages in the EU: the Polish Old Believers' Case*, [w:] *European Studies: between Globalization and Regionalism. Acta Humanitaria Universitatis Sauliensis. Research Papers 2*, red. B. Maskoliunas, L. Stankievičiene, Šiauliai, 62-74.

- Głuszkowski M., 2008, *Tożsamość kulturowo-językowa staroobrzędowców na tle innych grup mniejszościowych w Polsce. Możliwe płaszczyzny przemilczeń*, [w:] *Przemilczenia w relacjach międzykulturowych*, red. J. Goszczyńska, G. Szwat-Gyłybowa, Warszawa, 423-434.
- Greenfield L., 1972 (1968), *Situational Measures of Normative Language Views in Relation to Person, Place and Topic among Puerto Rican Bilinguals*, [w:] *Advances in the Sociology of Language*, t.2, red. J. Fishman, The Hague, 17-35.
- Grek-Pabisowa I., 1968, *Rosyjska gwara staroobrzędowców w województwach olsztyńskim i białostockim*, Wrocław.
- Grek-Pabisowa I., 1999a, *Zmiany w tradycyjnej kulturze i obyczajowości staroobrzędowców w Polsce*, [w:] *Staroobrzędowcy. Szkice z historii, języka, obyczajów*, Warszawa, 291-299.
- Grek-Pabisowa I., 1999b (1984), *Próba określenia wspólnych cech rozwoju gwar rosyjskich w otoczeniu obcojęzycznym*, [w:] *Staroobrzędowcy. Szkice z historii, języka, obyczajów*, Warszawa, 69-79.
- Grek-Pabisowa I., 1999c (1983), *Typy zapożyczeń i sposoby przyswajania wyrazów polskich*, [w:] *Staroobrzędowcy. Szkice z historii, języka, obyczajów*, Warszawa, 211-227.
- GUS, 2007, *Rocznik statystyczny województwa Podlaskiego*, publikacja elektroniczna CD ROM, Białystok.
- Iwaniec E., 1977, *Z dziejów staroobrzędowców na ziemiach polskich XVII-XX w.*, Warszawa.
- Magnusson K., 1987, *Language and Cultural Identity. Yugoslav Youth in Sweden*, [w:] *Child Language in Diaspora. Serbo-Croatian in West European Countries: Papers from a Symposium*, red. L. Djurović, Lund, 133-157.
- Maryniakowa I., 1976, *Imięstwy w rosyjskiej gwarze starowierców mieszkających w Polsce*. Wrocław.
- Paśko D., 2008, *Funkcjonowanie rosyjskiej gwary staroobrzędowców z Gabowych Grądów i Boru w warunkach dwujęzyczności polsko-rosyjskiej*, Niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kier. prof. S. Grzybowskiego, Toruń.
- Pietruszkiewicz E., 2004, *Zamilkły chóry, ustąły pokłony. Staroobrzędowcy na Mazurach*, „Almanach Sejneński”, 3/2004, 169-177.
- Rudnicki S., 2000, *Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza*, Warszawa.
- Smułkowa E., 2000, *Dwujęzyczność po białorusku: bilingwizm, dyglosja, czy coś innego?*, [w:] *Język a tożsamość na pograniczu kultur*, red. A. Engelking, E. Smułkowa, Białystok, s. 90-100.
- Skudrzyk A., 2007, *Nowe media w procesie socjalizacji językowej*, „Socjolingwistyka” XXI (2007), 83-89.
- Sztompka P., 2000, *Trauma wielkiej zmiany*. Warszawa.
- Weinreich U., 1963 (1953), *Languages in contact*. The Hague.
- Wejland A. P., 1983, *Prestiż. Analiza struktur pojęciowych*. Warszawa.
- Ziółkowska M., 2006, *Tożsamość staroobrzędowców Gminy Wyznaniowej w Gabowych Grądach*, Niepublikowana praca magisterska, napisana pod kier. dra Tomasza Marciniaka, Toruń.
- Гжибовский С., 2007, *Гибридизация русского говора старообрядцев под влиянием польского языка (Габове Гронды и Бур)*, Tekst wystąpienia na Międzynarodowej Konferencji „Język. Kultura. Literatura. Z polsko-wschodniosłowiańskich kontaktów”, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, 23-24.06.2007, Olsztyn.
- Гжибовский С., Глушковский М., 2008, *Социолнгвистическая ситуация старообрядцев в деревнях Габове Гронды и Бур*, [w:] *Русские старообрядцы. Язык. Культура. История. Сборник статей к Международному съезду славистов*, red. Л. Л. Касаткин, Москва, 200-214.
- Дуличенко А., 1998, *Языки малых этнических групп: статус, развитие, проблемы выживания*, [w:] *Языки малые и большие... In memoriam acad. Nikita L. Tolstoi. Slavica Tartuensia IV*, red. А. Дуличенко, Tartu, 26-36.
- Пасько Д., 2002, *Влияние польского языка на русский говор старообрядцев дер. Габове Гронды и Бур. Лексические заимствования*. Niepublikowana praca magisterska, napisana pod kier. prof. Stefana Grzybowskiego, Toruń.
- Поташенко Г., 2005, *Принудительное перемещение русских староверов из Сувальского края (1941)*, [w:] *Староверие Балтии и Польши*, Барановский В., Поташенко Г., Вильнюс, 307-309
- Успенский Б., 1983, *Диглоссия и двуязычие в истории русского литературного языка*, „International Journal of Slavic Linguistics and Poetics”, 27/1983, 81-126.